

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXIV/1—2

**БЕОГРАД
2001**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXIV

Св. 1–2 (2001)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

Граматика

Једно давно постављено питање: значе ли <i>ојкад</i> и <i>ојкако</i> исто (МИЛКА ИВИЋ)	1
Кушаров модел заједничког књижевног језика и правописа за Хрвате и Србе (ЉУБОМИР ПОПОВИЋ)	6
О асиметричним кондензованим низовима (РАДОЈЕ СИМИЋ — ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ)	45
Граматичка основа и наставци именица типа <i>име-имена</i> (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	71

Језичка култура и нормативистика

О бирократизацији српског језика (ДУШКА КЛИКОВАЦ)	85
О ктетицима <i>српски</i> и <i>србијански</i> у свјетлу лексичко-семантичке норме (МИЛАН ШИПКА)	111
Стандардни језик и дијалекти (СРЕТО ТАНАСИЋ)	123

Лексикологија и семантика

Информације о граматичкој и лексичкој спојивости у дескриптивном речнику (СТАНА РИСТИЋ)	131
---	-----

Прилози

О конверзији сложених придева у именице (СТАНИМИР РАКИЋ)	141
Прилог Семантичко-деривационом речнику српскога језика (Деривационо гнездо придева <i>добар</i>) (РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ)	145
Статус српског језика у образовању (ЈОВАНКА РАДИЋ)	152

Прикази

Иван Клајн, Творба речи у савременом српском језику. Први део: Слагање и префиксација (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	157
Првослав Радић, Турски суфикси у српском језику (МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ)	162
Рајна Драгићевић, Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ)	166
Мирослав Николић, Обратни речник српскога језика (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	170

МИЛКА ИВИЋ
(САНУ, Београд)

ЈЕДНО ДАВНО ПОСТАВЉЕНО ПИТАЊЕ: ЗНАЧЕ ЛИ *ОТКАД* И *ОТКАКО* ИСТО?

Супротно ономе што је својевремено констатовано, не постоји, у свакој прилици, потпуна синонимија између *оћкад* и *оћкако*. *Оћкад* је, наиме, у принципу семантички маркирана језичка јединица у том смислу што доследно искључује проширивање информације о временској повезаности двеју датих ситуација инсинуацијом о томе да између њих, осим те временске повезаности, постоји и узрочно-последична, док је, по том истом критерију оцењено, *оћкако* немаркирани везнички израз. А што се тиче односа између *кад*, *како* и *чим*, о чему је такође својевремено писано, оно је заснован на потреби градуелног интензификовања временске повезаности о којој се датим исказом саопштава.

Кључни појмови: микропараметарске варијације унутар зависне временске реченице; синонимија временских везничких израза; ослобђавање временског значења додатном специфичном инсинуацијом; градуелно интензификовање информације о временској повезаности.

У трећу свеску *Нашег језика* из 1933. године уврштен је, уз остале написе, и један насловљен *Оћкад* и *оћкако*, до којег је овако дошло: неко је био поставио питање Уредништву часописа да ли та два израза значе исто, па је Уредништво задужило Драгутина Костића за стручно реаговање. Пошто је размотрио одговарајућа језичка факта, Костић је изнео два закључна запажања. Прво од њих гласи: „Нема никакве сумње да има случајева када ове речи исто значе. У реченици 'отад осећам да си крај мене, миран сам' може се 'откад' заменити речју 'откако', па да се значење реченице не измени“ (Костић 1933, стр. 82–83). Друга се опаска тиче избора, при сигнализовању временске релације, везничких лексичких решења *како* и *кад*: „чим *како* добије значење временске свезе, оно може бити замењено са *кад*, исто онако као што *оћкако* може бити замењено са *оћкад*. На пр. *како дође, он седне* (чим дође, он седне) може се рећи *кад дође, он седне*“ (стр. 83).

Време је пролазило, а на то Костићево виђење ствари није било даљих осврта. Ово стога што проблематику српске временске реченице језички стручњаци нису посебније укључивали у круг своје истраживачке пажње. Недавно се ту, додуше, десио драстичан преокрет — појавила се студиозно конципована и написана књига Антонић 2001.

Ауторка, Ивана Антонић, у њој износи обиље умесних опсервација о разним појединостима које се тичу граматикализовања управо такве реченице. Међутим, будући да је овом приликом њена истраживачка оптика била намерно усредсређена првенствено на то да се што прецизније „сниме“ оне аспектуално-семантичке димензије датих предиката главне и зависне реченице у чијој информационој укупности врхуни податак о некој постојећој временској релацији, чиме се уједно на прави начин осветљавају и околности под којима до такве информационе укупности и долази, изостао је у излагању експлицитни осврт на оно најдиректније семантичко суочавање лексичких верзија временских везника којем је посвећен напис Драгутина Костића.

Не би, додуше, било тачно рећи да баш никакви подаци о значењском односу наших темпорално употребљених везничких форми нису у претходним деценијама изношени; јесу, али увек неким другим поводом, узгредно. Тако је крајем шездесетих година прошлог века Јован Вуковић, говорећи шире о „синонимији зависних и независних реченица“, ово констатовао: „Сви синонимни облици зависних и независних реченица са разликом у везивању (различити везници) функционирају по односима стилистичке варијантности — од неутралне до најекспресивније форме у једном типу реченице“, наводећи при том, егземплификације ради, следеће временске везнике, и то овим редоследом: „*кад* || *чим* || *ишк* *ишћо* || *како*“ (Вуковић 1968, стр. 83).

Ово што следи сводиће се на настојање, прво, да се или подржи, или оповргне Костићево „синонимијско тумачење“ односа *ошћкад/ошћкако* и, друго, да се поближе размотри валидност Вуковићеве тврдње о томе да експресивност исказа неке дате временске реченице најнепосредније зависи од избора лексичке верзије њеног везничког елемента.

Упућенима у актуелне токове теоријског интересовања водећих личности (данас престижне) когнитивне лингвистике неће бити тешко да погоде зашто једна овако наизглед „ситна“ тема — избор везничких елемената (*ошћкад/ошћкако*) — заслужује да се нађе у центру истраживачке пажње. Да подсетим: по садашњим уверењима меродавних, од изузетне је важности ширење наших сазнања о тзв. *микрoиараметшарским варијацијама* у језику¹, тј. о свим оним наоко сасвим ситним разликама у граматикализацији исказа чија нам спознаја, међутим, осигурава и правилније усвајање туђег језика, и боље разумевање свог, а науци отвара нове, суптилније видике ради стицања правих увида у то како функционише људски ум.

У најважнија постигнућа теоријске лингвистике с почетка XXI века спада и разумевање тога да је за варијабилност у конкретном се-

¹ Више о том проблему наћи ће заинтересовани у мом излагању *Актуелне ошћелингвистичке теме* у 2001. години које ће бити објављене у зборнику реферата са VII симпозијума (25–27. октобар 2001) Југословенског друштва за примењену лингвистику. Наслов зборника гласи: *Конштрасшћивна, шћеоријска и шћимењена језичка истшраживања*.

мантичко-граматичком уобличавању исказа једне исте ситуације / једног истог односа одговорна могућност варирања у упртости наших „менталних очију“² на овај или онај конститутивни елеменат те ситуације / тога односа. Одмах да нагласим: прилаз питању „синонимичност“ наших израза *ојкад/ојкако* који следи биће одређен мојим уважавањем управо тог теоријског постулата.

„У реченици 'откад осећам да си крај мене, миран сам', може се 'откад' заменити речју 'откако', па да се значење реченице не измени“, закључио је Драгутин Костић. И заиста — у бити својој тај закључак никако није погрешан. Па ипак — наводи нас да се замислимо, поготову ако смо, као што јесмо, упозорени од стране водећих језичких теоретичара на то колико су управо наизглед сасвим неважне разлике у оствареној граматикализацији истог саопштења, у ствари, „подмукле“, у том смислу што, при стручним описима постојећих језичких датости, по правилу измичу пажњи какву заслужују. Додуше, применом одговарајуће анализе, ни на том специфичном проблемском подручју очекивани спознајни продори неће изостати. Ево шта се о нашим опредељивањима за *ојкад/ојкако* ипак дало сагледати:

За граматичко сингализовање те околности да су се временски поклопили факат остварености неке дате ситуације X и почетак трајања неке дате ситуације Y једнако су подобни и везник *ојкад* и везник *ојкако*. Давање предности, међутим, једном или другом изразу увек је зависно од тога шта се ономе ко ту околност обелодањује при том нашло првенствено у менталној визури — да ли (A) прецизно лоцирање почетка трајања ситуације Y на равни времена или (B) та најтежиња међусобна повезаност тих двеју ситуација о којима својим исказом саопштава. Ако је посреди визура (A), определиће се најрадије за *ојкад*, а ако се ради о визури (B), онда је прави избор *ојкако*, у неким случајевима чак обавезан избор.

Обавезан бива, наиме, онда кад онај ко говори жели да, посебним наглашавањем најтежиње везе између двеју датих ситуација — X и Y, инсинуира како је настанак ситуације Y, у ствари, последица остварености ситуације X — уп. следеће примере из разговорног језика: *Ојкако је она ушла у нашу кућу, сви су међусобно њосвађани* = 'Сви су међусобно посвађани откад је (односно — зато што је) она ушла у кућу', *Ојкако су њодигли ону десетоспратницу, нама је видик на Дунав њојјуно заклоњен* = 'Нама је видик потпуно заклоњен откад су (односно — зато што су) подигли ону десетоспратницу', *Ојкако је оволико захладнело, ми смо њриморани и њу другу њећ да ложимо* = 'Ми смо приморани и ту другу пећ да ложимо откад је (односно — зато што је) оволико захладнело', *Ојкако је њостјао директјор, уобразио се* = 'Уобразио се откад је (односно — зато што је) постао директор'.

² Термин *менталне очи* (енгл. *mental eyes*), који је увео Leonard Talmy (у своме раду Talmy 1988), данас је живо присутан у иностраној стручној литератури посвећеној општелингвистичким темама.

Чињеница да је у овим примерима са *оћкако* значењу одређене временске релације придодата и инсинуација о својеврсној узрочно-последичној повезаности сведочи собом о томе да је феномен семантичког ослобђавања у принципу доступан лексичком решењу *оћкако*, што се, међутим, никако не би могло рећи и за лексичко решење *оћкад*. При критерију доступности проширивању своје значењске датости специфичном инсинуацијом *оћкад* се, једном речју, понаша као маркирана (у јакобсоновском смислу термина), а *оћкако* као немаркирана лексичка верзија везничког сигнала.

Што се тиче употребе везничких лексичких решења *кад*, *како* и *чим*, на коју су се посебно осврнули и Костић, и Вуковић, одмах треба истаћи: Вуковић је, за разлику од Костића, тачно уочио да се ту не ради ни о каквом феномену потпуне синонимије, мада је нејасно у чему се, по њему, састоји та „стилистичка експресивност“ коју он помиње, поготову ако се има у виду онај његов редослед; судећи по том редоследу, *како* би требало да је експресивније стилско средство од *чим*, а са тим уверењем није лако сложити се. Ту је ствар, очигледно, у овоме:

Рекавши, једном приликом: (1) *Кад дође, он седне*, другом приликом: (2) *Како дође, он седне*, трећом приликом: (3) *Чим дође, он седне*, говорни представник српског језика је, у ствари, искористио оне граматичке могућности које му стоје на располагању, а то су варијације у избору одговарајућег везника, онда кад одлучи да временску везу која постоји између неке дате ситуације X и неке дате ситуације Y градуелно интензификује; јер — (1) *Кад дође, он седне* значи 'Кад оствари радњу *доћи*, он, том истом приликом, оствари и радњу *сесји*'; (2) *Како дође, он седне* значи: 'Кад оствари радњу *доћи*, он, без оклевања, сместа, оствари и радњу *сесји*'; (3) *Чим дође, он седне* значи: 'кад оствари радњу *доћи*, он, истог тог тренутка, приступи остваривању, односно оствари, и радњу *сесји*'. Ако је, дакле, о експресивности реч, онда је *кад* најнеутралније лексичко решење, *чим* најекстремније, док се *како* налази ту негде на средини између њих.

Све ово што је досад речено имало је два циља; први — да наше и граматичаре и лексикографе суочи са потребом за што прецизнијим „снимањем“ микропараметарских варијација српског језика, а други — да се обезбеди још једна језичка документација више која потврђује собом исправност савремених виђења ствари у теоријској лингвистици.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Антонић 2001: Ивана Антонић, *Временска реченица*, Сремски Карловци — Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Вуковић 1968: Јован Вуковић, Ка проблемима граматичке и граматичко-стилистичке вредности у испитивању словенске реченице, *Otázky slovanské syntaxe II. Sborník symposia „Strukturní typu slovanské věty a jejích vývoj“*, Brno, Universita J. E. Purkyně, 79–84.
- Костић 1933: Драгутин Костић, Откад и откако, *Наш језик* год. I, св. 3, 82–84.

Talmy 1988: Leonard Talmy, The Relation of Grammar to Cognition, *Topics in Cognitive Linguistics*, Amsterdam, 165–205.

S u m m a r y

Milka Ivić

A QUESTION ASKED A LONG TIME AGO: DO *OTKAD* AND *OTKAKO* MEAN THE SAME?

Pointing to the fact that the response to the question: do *otkad* and *otkako* mean the same?, which was published in *Naš jezik* Vol. I, № 3, 1933, aroused scant attention, the author explains why there is good reason for a reexamination of the claim that these two expressions are synonymous. There is a reading of *otkako* which is indeed synonymous with the only possible meaning of *otkad* (cf. *Otkako ga znam* || *Otkad ga znam, on je takav*). But there is also a possible, perhaps even preferred, reading of *otkako*, on which an insinuation about a cause-consequence relationship happens to be attached to the temporal meaning (cf. *Otkako se njome oženio, sve je prijatelje izgubio*). The author comments on the theoretical and practical advantages of achieving to capture differences in the finest shades of meaning.